

І. І. Севрук, кандидат філософських наук, доцент

БАЛАНС ВЛАДИ ТА ВЛАДНИХ ВІДНОСИН (Н. ЕЛІАС): АНТРОПОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті надано аналіз методологічного значення ідей Н. Еліаса щодо характеру та сутності владних стосунків для удосконалення сучасних практик військово-соціального управління. Розкрито зміст понять «баланс влади», «власний диференціал», проаналізовано відносини асиметрії як відносини взаємозалежності між «сильними» та «слабкими». Простежено опосередкований характер впливу влади у складних структурах, якими є військові структури, що формує «анонімну владу організації», «структурну владу» або «примус обставин».

Особлива увага приділяється значенню для військово-соціального управління висновків Н. Еліаса про антропологічні наслідки влади та владних стосунків, серед яких твердження щодо влади як структурної особливості усіх людських стосунків, що формує «всюдиприсутність» влади, про відносний характер влади (її не можна «мати», вона встановлюється як взаємодія принаймні двох осіб), про динамічність, мінливість влади, про наявність балансу влади не тільки між індивідами, а й між групами та інші.

***Ключові слова:** військово-соціальне управління, влада, баланс влади, анонімна влада організації, структурна влада.*

Актуальність проблеми. Сьогодні в суспільстві існують різні думки щодо розвитку й майбутнього армії України. Політологи й соціологи, психологи та філософи намагаються виявити тенденції та закономірності, оптимальні шляхи та технології, що забезпечать розвиток, боєздатність та боєготовність української армії.

Перед українським суспільством постає значна проблема, масштаби якої мабуть ще повністю не усвідомлюються, – створення інноваційної теорії та практики соціального управління, формування нової генерації управлінців, які здатні мислити та діяти в умовах кризового стану суспільства, приймати випереджаючі рішення, ефективно використовувати наявні ресурси.

За умов ведення гібридної війни на теренах країни, підвищеної конфліктності у суспільстві, його значного соціального та майнового розшарування, загострення міжнаціональних проблем особливо гостро постають питання забезпечення ефективності військово-соціального управління з метою мінімізації можливих соціально-негативних впливів.

В умовах різких змін у воєнному мистецтві та веденні сучасної війни, надзвичайного ускладнення системи управління військами, стрімкого оновлення бойової техніки і озброєння стає очевидним те, що в усіх ланках соціального управління повинен підтримуватись єдиний підхід до організації і методів соціального управління, повинна діяти єдина система нормативів, оперативності, якості, сталості та безперервності, а якщо потрібно, і прихованості соціального управління.

У той же час *аналіз наукових джерел* виявив явну недостатність у вітчизняній науковій традиції методологічних, науково-теоретичних та теоретико-методичних робіт, спрямованих на дослідження основ соціального управління у військових структурах. На сьогодні вкрай недостатньо досліджень, у яких би розглядалися основні аспекти військово-соціального управління з урахуванням здобутків сучасної філософської та соціологічної теорії. Дослідження, що присвячені розгляду влади та владних стосунків у тому значенні, як їх презентує сучасна західна теоретична соціологія, відсутні.

Метою даної статті є аналіз ідей одного з найбільш авторитетних представників західної теоретичної соціології Норберта Еліаса щодо характеру та сутності владних стосунків, їх методологічного значення для удосконалення сучасних практик військово-соціального управління.

Соціальне управління як практики, що стовідсотково здійснюються через людину, з метою впливу на людину (та людські об'єднання), вимагає знання не тільки технологічних аспектів соціального управління, а й сутнісної основи самої його можливості. Необхідним є теоретичне дослідження сутнісної основи тих взаємодій, взаємозалежностей, що виникають між людьми у будь-якій групі, будь-якій організації.

Саме взаємозалежності людей опиняються у центрі уваги Н. Еліаса, який доводить: будь-яка залежність, навіть емоційна, є виразом владних відносин між людьми.

За Еліасом, влада є структурною своєрідністю будь-яких людських відносин. Тому принциповим стає розрізнення владного потенціалу, ресурсів влади, засобів здійснення або досягнення влади як такої.

Оскільки влада тримається на стосунках взаємозалежності – її неможливо «мати». Влада існує лише у відносинах між кількома взаємодіючими, взаємозалежними людьми (або групами). Такий владний зв'язок утворюється навіть тоді, коли взаємодіють двоє.

Але можна володіти ресурсами та засобами влади. І такими ресурсами на сьогодні постають не тільки гроші або матеріальні блага. Крім традиційних, таких як сила, примус, право, закон, санкції тощо, існують такі, що проявились у соціальних практиках лише наприкінці ХХ ст. Серед таких, приміром, уко-

ріненість групи в системі соціальних стосунків, ступінь згуртованості групи, сила соціального контролю та ін. Саме від ресурсів залежить здійснення влади, її конкретні прояви.

Ресурси та джерела влади мають поліморфний характер, що обумовлене багатоаспектним характером взаємодії та взаємозалежностей між людьми. Вони можуть бути соціальними, економічними, політичними, релігійними, моральними, емоційними, просторовими тощо.

Реальність владних відносин, тобто реалізовану владу, Еліас пропонує описувати за допомогою поняття «баланс влади», «владний диференціал». Це поняття розкриває асиметрія взаємозалежностей у відносинах між сильними та слабкими. Спираючись на емпіричні дослідження, Еліас доводить: слабкі також мають свій владний потенціал, вони здатні за певних умов впливати на сильних, з якими знаходяться у стосунках взаємозалежності. Крім того, поняття «баланс влади» розкриває внутрішню динаміку владних відносин, до яких, окрім безпосередніх учасників, неминуче залучаються також і інші індивіди, групи тощо.

Владні відносини, за Еліасом, характеризуються біполярністю. Це панування-підкорення, домінування-підлеглість. У той же час владним відносинам притаманна і така характеристика, як транзитивність або опосередкованість влади. Це означає, що у складних взаємозалежних структурах влада здійснюється переважно опосередковано. Цей момент фіксується у поняттях «анонімна влада організацій», «структурна влада» або «примус обставин».

У теорії цивілізаційного процесу, що її обґрунтовує Еліас, владні баланси, перетікання влади, владні напруження розглядаються як суттєвий чинник суспільних трансформацій, змін соціальних структур.

Антропологічні наслідки влади та владних балансів Еліас формулює таким чином:

1. Оскільки люди завжди знаходяться у фігураціях (взаємозалежностях), а відносини залежності завжди є владними, то з цього логічно витікає те, що влада є структурною особливістю усіх людських відносин. Феномен влади є всеприсутнім.

2. Якщо влада ґрунтується на відносинах взаємозалежності, то вона не є властивістю, її не можна мати. Влада – це співвідносне поняття, бо вона може існувати лише між двома і більше взаємозалежними людьми. Володіти можна джерелами влади, або засобами влади. Але реалізація влади залежить від того, які її джерела знаходяться у розпорядженні інших.

3. Влада може існувати лише як баланс влади, або владний диференціал. Адже владні відносини не повинні бути симетричними, хоча вони й змінюються.

4. Владні відносини є динамічними. Балансування влади може відбуватися прискорено або уповільнено, може змінюватися або стабілізуватися. Це

залежить не тільки від тих, хто знаходиться безпосередньо у владних стосунках, а й також від інших відносин у переплетінні взаємозалежностей.

5. Владні відносини є не тільки біполярними, а й транзитивними. У складних структурах взаємозалежностей влада нерідко здійснюється опосередковано, коли не існує нікого, у чиїх інтересах здійснюється ця влада (приміром, анонімна влада організацій, державна влада, структурний примус тощо). Але за усім цим зрештою стоять люди з їхніми інтересами та залежностями.

6. Владні баланси існують не тільки між індивідами, а й між групами. Суттєвим фактором балансу влади між двома групами є ступінь згуртованості відповідних груп та наявність інструментарію для застосування влади.

7. Джерела влади мають поліморфний характер, що відповідає багатомасштабності відносин залежності (вони мають емоційний, соціальний, економічний, просторовий аспекти).

Ці висновки стали результатом опрацювання чисельного емпіричного матеріалу як історичного, так і сучасного – останніх десятиліть ХХ ст. Результатом цих досліджень стала концепція домінуючих та аутсайдерських груп. Модель взаємодії «істеблішмент – аутсайтери» відбиває особливості будь-якої групової взаємодії у сучасному соціумі: соціальна нерівність, розподіл населення на багатих і бідних, місцевих (укорінених) та прибульців (мігрантів) тощо. Тому вважаємо за необхідне надати їй ретельний аналіз.

У 1994 р. в Англії вийшла у світ книга під назвою «Усталені та аутсайдерські групи» – сумісна праця Н. Еліаса та Дж. Л. Скотсона. Робота була побудована на широкому емпіричному матеріалі дослідження, що було проведене у невеликому англійському містечку. Поштовхом для проведення дослідження були напружені, нерівні стосунки між різними групами мешканців. Найбільш цікавим фактом стало те, що найбільш високим рівнем конфліктності відрізнялися не ті групи, що мали різний матеріальний стан, освітні або культурні пріоритети, а ті, що різнилися ступенем укоріненості в системі соціальних відносин даної спільності, що й слугувало поштовхом для теоретичних роздумів та узагальнень та побудови моделі та фігурації істеблішменту та аутсайдерів.

Ця модель, на думку Еліаса, дозволяє уникнути однолінійних каузальних схем пояснення соціальної нерівності, коли за основу обирається, приміром, рівень статків. Ця модель дозволила урозуміти проблему нерівності через внутрішню динаміку міжлюдських взаємозалежних стосунків, через розглянутий вище баланс влади.

Істеблішмент (established groups) – група, яка характеризується надлишком влади по відношенню до іншої – аутсайдерів. Владу істеблішмент встановлює та стабілізує не тільки (і не стільки) силовими засобами, скільки ідеологічними.

Всі кращі якості та людські здібності ця укорінена група приписує своїм членам, надаючи їм відчуття власної значимості та переваги над членами іншої, яку вони сприймають та стигматизують як аутсайдерську. Серед членів укоріненої групи розповсюджується віра у власну значимість, харизму, яка у кожного члена групи формує почуття гордості за приналежність до даної спільноти. Одночасно група закриває свої ряди від проникнення в неї «чужорідних елементів», накладаючи табу на контакт з аутсайдерами. Ця заборона виконує функцію соціального контролю, тобто у групі заохочуються або засуджуються певні дії.

У свою чергу, аутсайдери потрапляють у залежну позицію, яка настільки впливає на їх свідомість, самопочуття, що вони вже самі починають вірити у власну неповноцінність, ущербність та починають поводити себе відповідним чином.

Еліас доводить: можливість такої взаємодії пояснює баланс влади. Неможливо розглядати кожну групу окремо, їх специфічні риси, почуття, сприйняття одне одного, супроводжують сумісні контакти – вони результат взаємозалежності. «Фігурація усталених та аутсайдерських груп» – поняття, що відбиває той факт, що всі взаємозв'язки та взаємодії відбуваються за певними правилами, вони не існують окремо від учасників. Розглядаючи основні характеристики даної фігурації, Еліас доводить її універсальність, незважаючи на часові та культурні відмінності.

Отже, тип фігурації «істеблїшмент – аутсайдери», за Еліасом, є універсальнолюдським. Його соціально-психологічні наслідки зафіксовані у комунікативних практиках (приміром, в опозиціях «висока-низька» культура, високе-низьке походження, стереотипи щодо витонченого аристократа та грубого селянина, розумного чоловіка та дурної баби).

Центральний момент пояснення цих взаємодій – нерівний баланс влади, який і постає як достатнє обґрунтування для стигматизації та усування. Еліас доводить: за певних умов вирішального значення у владних взаєминах між групами набуває групова згуртованість та загальний соціальний контроль. Високий потенціал групової згуртованості, що підтримується соціальним контролем, надає можливості зберігати локальність суспільних організацій, обмежуючи їх відвідування тими, хто не належить до групи. Крім того, усунення та стигматизація – міцна зброя, що використовується усталеними групами для збереження власної ідентичності та ствердження почуття власної вищості.

Важливими, з огляду на сьогодення, є зауваження щодо соціодинаміки стигматизації, за допомогою якої група відмежовує себе від інших. Як правило, сьогодні стигматизацію пов'язують із расовими, етнічними, релігійними

забобонами. Втім Еліас доводить, що в першу чергу слід враховувати систему владних відносин, що формується протягом тривалого розвитку взаємодіючих груп. Отримані внаслідок таких досліджень дані можуть бути перенесеними і на взаємовідносини між групами, які належать до однієї культури або національності, якщо враховувати, що почуття соціальної ідентичності та спільності членів – це головний утворюючий елемент. Якщо одна з груп з єдиною символічною системою претендує на домінування та володіння усіма привілеями, то вона буде формувати упереджене ставлення до інших груп, які навіть не мають суттєвих фізичних або культурних відмінностей. Отже, расові відношення – це лише частковий випадок взаємовідносин владних та аутсайдерських груп.

З часом стигма, приписана сильною групою аутсайдерам, може міцно закріпитися за останніми, що демонструє кастова система Індії, ставлення до нащадків африканських рабів в Америці тощо.

Образ, що формується в групі, та процес індивідуального становлення кожного її члена – явища взаємопов'язані. В усталеній групі існує групова думка, що суттєво впливає на членів у плані регуляції їх почуттів та поведінки. Вона постає як «еталон совісті» кожного індивіда. Особистість може бути достатньо незалежною від групової думки, але вона не в змозі бути абсолютно вільною від неї. Тут поєднуються два типи регуляції – «соціальна» та «психологічна». Домінантна група, що приписує собі групову харизму, вимагає від своїх членів певної плати – підпорядкування особливим груповим нормам та соціальному контролю над своїми діями. Аутсайдери, зі своїми нормами та цінностями, утворюють загрозу збереженню норм усталеної групи, оскільки не вважають за потрібне підпорядковуватися цим нормам. Такі дії домінуюча група розцінює як аномію. Як свідчить Еліас, – це найчастіше звинувачення, що висувається аутсайдерам.

Небажання контактувати з аутсайдерами Еліас пропонує також розглядати з точки зору ще однієї категорії – «страху спалювання». Поняття «аномічна інфекція» пояснює порушення індивідом норм своєї групи тим, що він може діяти у відповідності до норм іншої групи, «заражаючись» від неї. Як наслідок – індивід може втратити шану своєї групи, йому буде «відмовлено у розподілі групової харизми».

Ще одним аспектом даної фігурації постають «колективні фантазії», що розвиваються домінуючими групами. Вони відбивають та, у певному ступені, виправдовують ставлення до аутсайдерів. Еліас доводить: фантазії людей не є випадковими. Сформовані на попередніх етапах розвитку всієї групи, або окремого індивіда, вони здатні впливати на майбутнє, мають свою

структуру та динаміку. Такими були «американська мрія», ідея Третього рейха, комуністична ідея.

У балансі влади, що встановлюється у взаємодії істеблїшмент-аутсайдери, можливі зміни. Якщо істеблїшмент втрачає свою монополію на владу і баланс влади зміщується в інший бік, тоді колишні аутсайдери починають завойовувати нові позиції та стигматизувати колишній істеблїшмент, відмежовуючись від нього та монополізуючи джерела влади.

Таким чином, на основі об'єктивних умов існування групи виникають особливі форми – претензії на монополізацію ресурсів влади, групова думка, групові норми, переконання і власній вищості, що утворює домінуючу групу, члени якої формують власну ідентичність під впливом групових переконань. Почуття соціальної ідентичності вимагає від індивідів прийняти стандарти норм та самообмеження, які потрібні для існування в даній групі. Ідея власної унікальності примушує їх вірити в те, що саме такий спосіб життя є єдино правильним та прийнятним. Все, що не підпадає під цей образ, сприймається як загрожуючий стабільності фактор та підлягає усуненню – від стигматизації – до фізичного знищення.

Висновки. Суттєві трансформації суспільного життя, його реальна інтернаціоналізація та глобалізація привносить новий досвід бачення та володіння власними та чужими цінностями, досвід конструювання власної суб'єктивності та образу світу, а разом з тим формує і певне «багатоголосся», «полістилістику» чужого досвіду інших культур. Техніки соціального управління в такому світі мають спиратися на урозуміння як відмінності та своєрідності різних соціальних груп, так і взаємозалежностей – балансів влади, – що виникають у цих взаємодіях. Досвід сучасних теоретичних досліджень у галузі соціальних наук має стати міцною базою для формування ефективних практик соціального управління, в тому числі військово-соціального.

ЛІТЕРАТУРА

1. Култаєва М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століття : навч. посіб. / М. Д. Култаєва, О. І. Навроцький, І. І. Шеремет – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 328 с.
2. Ручка А. О. Курс історії теоретичної соціології / А. О. Ручка, В. В. Танчер. – К. : Наук. думка, 1995. – 225 с.
3. Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психологические исследования : в 2 т. / Н. Элиас. – М. ; СПб., 2001.
4. Элиас Н. Общество индивидов / Н. Элиас. – М., 2001. – 322 с.
5. Elias N. The established and the outsiders / N. Elias, J. L. Scotson // A sociological info community problems. – London SAGE, 1994.

БАЛАНС ВЛАСТИ И ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ (Н. ЭЛИАС): АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В КОНТЕКСТЕ ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Севрук И. И.

В статье анализируется методологическое значение идей Н. Элиаса о характере и сущности властных отношений для усовершенствования современных практик военно-социального управления. Раскрыт смысл понятий «баланс власти», «властный дифференциал», проанализированы отношения асимметрии как отношения взаимозависимости между «сильными» и «слабыми». Прослежен опосредованный характер воздействия власти в сложных структурах, какими являются военные структуры, что формирует «анонимную власть организации», «структурную власть» или «принуждение обстоятельств».

Особое внимание уделено значению для военно-социального управления выводов Н. Элиаса об антропологических последствиях власти и властных отношений, среди которых утверждения о власти как структурной особенности всех человеческих отношений, что формирует эффект «вездесущности» власти, об относительном характере власти (ее нельзя «иметь», она устанавливается как взаимодействие минимум двух людей), о динамичности, изменчивости власти, о наличии баланса власти не только между индивидами, но и между группами и др.

Ключевые слова: *военно-социальное управление, власть, баланс власти, анонимная власть организации, структурная власть.*

THE BALANCE OF THE POWER AND THE POWER RELATIONS (N. ELIAS): ANTHROPOLOGICAL CONSEQUENCES IN THE CONTEXT OF THE MILITARY AND SOCIAL MANAGEMENT

Sevruk I. I.

The article analyzes the methodological significance of the ideas of Norbert Elias on the nature and the essence of the power relations for the improvement of the practices of modern military and social management. The meaning of the concepts of «balance of power», «power differential» is revealed, the asymmetry relationship as a relationship of mutual dependence between the «strong» and «weak» is analyzed. The mediated effects of the power, that forms the «anonymous power of an organization», the «structural power» or «due to circumstances» in complex structures, such as military structures, are traced.

Particular attention is paid to the value of Norbert Elias' conclusion for the military and social management as for the anthropological consequences of power and power

relations, including the statement about the power as a structural feature of all human relations, which forms the effect of «omnipresence» of power; the relative nature of the power (it cannot «be possessed», it is established as the interaction of at least two people), a dynamism, power changeability, the presence of the power balance not only between the individuals but also between the groups, etc.

Key words: *military and social management, power; balance of power; the anonymous power of an organization, structural power.*

